

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

I. Uluslararası
AHMED ZİYAÜDDİN
GÜMÜŞHANEVÎ
Sempozyumu

03-05 Ekim 2013 - GÜMÜŞHANE

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN

Doç. Dr. Ali KUZUDİŞLİ

Yrd. Doç. Dr. Adem ÇATAK

Gümüşhane Üniversitesi Yayınları

Osmanlı Devleti'nin İlmî ve Siyasî Hayatında İz Bırakan Hâlidî Şeyhleri Arasında Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Yeri

Abdulcebbar KAVAK*

Özet

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren ilmiye sınıfı ve devlet ricali arasında mutasavvıfların yer aldığı bilinmektedir. Bu mutasavvıf şahsiyetlerin tasavvufi etkinliklerinin yanında İslamî tebliğ ve cihad faaliyetlerine iştirak ettikleri bilinmektedir. İşte bu mutasavvıflar zaman içerisinde devletin ilmî, sosyal ve siyasî hayatında daha çok etkili olmaya başlamışlardır.

Mutasavvıfların bu misyonunu on dokuzuncu asırda en iyi temsil eden şahsiyetlerin başında Hâlidî şeyhleri gelmektedir. Şeyh İsmail Şirvanî (ö.1264/1848), Şeyh Osman Siracüddin et-Tavîlî (ö.1283/1866), Seyyid Taha Hakkarî (ö.1269/1853), Muhammed Kudsi Bozkırî (ö.1269/1852) gibi mutasavvıflar, içinde yaşadıkları toplumların ilmî ve kültürel hayatına canlılık getirmiş dahası o toplumların siyasî kaderini etkileyecek kadar büyük adımlar atabilmiş Hâlidî mensuplarından sadece birkaçıdır. Bu meyanda Hâlidî şeyhleri arasında yetiştirdiği talebeleriyle hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemi ilim, kültür ve siyasî hayatına damgasını vuran Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî (ö.1311/1883)'nin ayrı bir yeri bulunmaktadır.

Giriş

Tarîkatların Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren yıkıldığı tarihe kadar devletin askeri kurumundan, esnaf teşkilatlarına ve toplumsal alana kadar her yerde etkin bir şekilde var oldukları bilinmektedir.¹ Toplumun hemen her kesimine nüfuz etmeyi başaran tarîkatlar, mensupları yoluyla Osmanlı'nın ilim ve siyaset hayatında da etkili olmuşlardır.

Osmanlı döneminde XIV-XVII. asırlar arasında Kalenderîlik ve Bayrâmî Melâmîliği gerek tarîkat yapılanmaları gerekse merkezi yönetimle münasebetleri açısından isimlerinden en çok bahsedilen tarikatlar içerisinde yer alır.² Yeniçeri teşkilatının manevi eğitimi üstlenen Bektaşîlik³ ile Mevlevîlik, Halvetîlik, Kadirîlik ve Nakşibendîliğin zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nin hem idarî kadroları hem de geniş halk kitleleri üzerinde oluşturdukları etki ilim, kültür ve sanat alanlarında olduğu kadar siyaset alanında da kendini hissettirmiştir.⁴

Bu tarîkatlara XIX asrın ilk çeyreğinde Nakşibendî-Müceddidîliğin bir devamı olan Hâlidîliğin de eklendiği görülmektedir. Osmanlı devletinin dağılma döneminin başlarında ortaya çıkan Hâlidîlik,⁵ dinamik yapısı, Osmanlı padişahlarını destekleyen siyasi tavrı ve

* Yrd. Doç Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

1 Bu konuda geniş bilgi için bk. İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, Ankara t.s. ; Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 70-472.

2 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 153.

3 M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 71.

4 İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, Ankara t.s., s. 14-255; Ahmed Nazmî Efendi, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat-Halvetîlik Örneği-Hediyetü'l-İhvân*, (haz.: Osman Türer), İnsan Yayınları, İstanbul 2005, s. 36-47; Mustafa Kara, *Din Hayatı Sanatı Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999, s. 121-170; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 27-402.

5 Halidîlik 1811'de Irak'ın Süleymaniye şehrinde ortaya çıkmıştır. Bk. Osman b. Sind el-Vâilî *en-Necdî, Asfa'l-mevârid min silsâli*

çoğunluğu ilmiye sınıfına mensup şeyhleri sayesinde ilim ve siyaset alanında etkili olmuştur.⁶ Hâlidîye şeyhleri arasında Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin ayrı bir yeri bulunmaktadır.

I. Osmanlı Döneminde İlim ve Siyaset Alanlarında Tanınmış Hâlidî Şeyhleri

Mevlânâ Hâlid'in Süleymaniye'den Bağdat'a geldiği 1228/1813 yılı aynı zamanda Hâlidîliğin Osmanlı devlet ricalinin dikkatini çekmeye başladığı sürecin başlangıcıdır. Bu sürecin büyüyerek günümüze kadar devam ettiği bilinmektedir. Mevlânâ Hâlid'in bir taraftan tekke ve medreseyi birleştirerek belirlediği yeni model Osmanlı toplumu tarafından kabul görünken, diğer taraftan Osmanlı padişahına hatm-i hâceganlarda duâ ettirerek⁷ ortaya koyduğu siyasî tavır, başta Şia ve Vehhabîlik olmak üzere Ortadoğu'daki bazı dinî akımları ve siyasî dengeleri etkilemiştir. Böylece Mevlânâ Hâlid, yetiştirdiği ve çoğunluğunu Osmanlı coğrafyasında görevli yüzü aşkın halifesiyle XIX. asrın ilk çeyreğinden itibaren Ortadoğu'da toplumsal olaylarda etkili ve belirleyici yeni bir aktör olarak yerini almıştır.

Mevlânâ Hâlid'in kurduğu bu dinamik tasavvufî hareket, halife ve mensupları tarafından çok geniş bir coğrafyaya ulaştırılmıştır. Irak, Suriye, Filistin, Mısır, İran, Hicaz, Kafkasya ve Anadolu'dan sonra Uzakdoğu'da Malezya ve Endonezya'ya kadar ulaşan Hâlidîliğin, bu bölgelerde tanınıp kökleşmesinde Hâlidî şeyhlerinin rolü büyüktür.

Hâlidî şeyhlerinin Osmanlı dönemi ilim ve siyaset hayatına etkileri imparatorluğun hemen her tarafında kurdukları *tekke-medrese* birlikteliğini temsil eden ve Hâlidî medreseleri diye bilinen kurumlarla başlamıştır. Hâlidî medreseleri bir taraftan medrese eğitimi ile ilmiye sınıfına mensup şahsiyetleri yetiştirirken, diğer taraftan halka yönelik ders ve sohbetlerle okuryazar oranının artması sağlanmıştır. En az bunun kadar önemli bir hizmeti daha vardır ki o da Osmanlı toplumuna yön verecek ve liderlik yapacak eğitimli ve donanımlı âlim-mutasavvıf şahsiyetleri yetiştirmesidir.

Sadece birinci ve ikinci nesil Hâlidî şeyhlerinin sayısının bile binin üzerinde olduğu tespitten yola çıkarak Osmanlı dönemi ilim, kültür, sanat ve siyaset alanlarında etkili olan Hâlidî şeyhlerinin hepsinin bu tebliğe sığdırılmasının mümkün olmadığı takdir edilecektir. Bununla beraber farklı bölgelerden söz konusu alanlarda en çok tanınan Hâlidî şeyhlerinden bazıları hakkında kısaca bilgi vermeye gayret edeceğiz.

İlk olarak Hâlidîliğin doğuş yeri olan Irak'la başlayalım. Irak'ta bahsedilmesi gereken ilk Hâlidî şeyhi şüphesiz Şeyh Osman Siracüddin et-Tavîlî'dir. Süleymaniye şehrinin Gülanber (Halepçe) kazasının Tavîle Köyünden olan Şeyh Osman Siracüddin, 1226/1811'de Bağdat'ta intisap ettiği Mevlânâ Hâlid'in Süleymaniye'li ilk halifesidir.⁸ Irak ve İran sınırında yer alan Hevraman bölgesinde yöneticilik yapan şahsiyetlerle münâsebetleri bulunan⁹ et-Tavîlî, çoğunluğu *Biyare Medresesi'*nden olmak üzere çok sayıda âlim ve mutasavvıf yetiştirmiştir.¹⁰ Onun talebeleri hem Irak genelinde hem de Batı İran'daki Sünni Kürtlerin yaşadığı şehirlerde ilmî faaliyetlerde bulunmuş ve siyasi birçok hadisede idarecileri müspet olarak yönlendirme görevini başarıyla yürütmüşlerdir.

ahvâlî'l-imam Hâlid, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Mısır 1310, s. 65; Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadikatü'n-nediyye fî âdâbbî't-tarîkatî'n-Nakşebendiyye ve'l-behçetî'l-Hâlidîyye*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Mısır 1310, s. 39; Hamid Katib Bîsârânî, *Riyâzû'l-müşâkîn fî menâkıb-i Mevlânâ Hâlid Ziyâiddîn*, Yazma nüsha, Erbil 1316, s. 186; Abdülmecid el-Hânî, *el-Hadâiku'l-verdiyye fî hakâiki ecillâi'n-Nakşebendiyye*, Matbaatu Ârâs, Erbil 2009, s. 311.

6 Abdulcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, s. 166-345.

7 Muhammed Es'ad Sâhib, *Buğyetü'l-vâcîd fî mektûbâtî hadreti Mevlânâ Hâlid*, Matbaatu't-terakkî, Dimaşk 1334, s. 79.

8 Abdülkerim Müderris, *'Ulemâunâ fî hidmeti'l-İlmi ve'd-dîn*, Dâru'l-hürriyye li't-tibâa, Bağdat 1983, s. 377.

9 Müderris, *Yâd-ı Merdân*, Çaphâne-i Ârâs, Hewler 2011, c. 2, s. 27-28.

10 Müderris, *Yâd-ı Merdân*, c. 2, s. 19-25.

Bir diğ er şahsiyet Şeyh İsmail Şirvanî'dir. 1817'den itibaren Azerbaycan'ın kuzeyine düş en Şamahî kasabasında irş ad faaliyetlerine baş layan Şirvânî, bir süre sonra halifeleri Has Muhammed Şirvanî ve Muhammed Yerağ î vasıtasıyla Dağ ıstan bölgesinde etkili olmayı baş arırmıştır. Dağ ıstan'da kurulan Hâlidî tekkesi *Yukarı Yerağ lı Medresesi* 1830'larda yüzlerce Hâlidî mensubuna hem tedrîsat hem de tasavvufî eđ itim veren bir merkez haline gelmiştir. "*Yukarı Yerağ lı Medresesi*", Kuzey Kafkasya'nın ilim ve tasavvuf merkezlerinden biri olmasının yanı sıra bölgede Ruslara karş ı oluşturulan bağ ımsızlık hareketi Gazavât(Müridizm)'in da merkezi haline gelmiştir.

Hâlidî şeyhleri iç erisinde adından bahsedilmesi gereken diğ er bir kişi de Seyyid Taha Hakkarî'dir. XIX. asrın ilk yarısında Hakkari ve ç evresinde, Kuzey Irak'ın İmadiye bölgesi ve Kuzey batı İ rân'da etkili olan Seyyid Taha, Ş emdinli'de bulunan "*Ş emdinli Medresesi*" ile bütün bu bölgelerden talebeleri celbediyor ve onların tedrîs ve tasavvufî eđ itimleri ile meş gul oluyordu. Osmanlı ve İ rân'lı yöneticilerin zaman zaman farklı hediye ve taltiflerle onore ettikleri Seyyid Taha'nın bölgedeki toplumsal ve siyasi olaylarda tartış masız söz sahibi olduğu ve halkın kendisini dinleyip itaat ettikleri bilinmektedir. Yaş adığ ı sürece Osmanlı-İ rân sınırında Ehl-i sünnet düş ünç esini yaymıştır.

Diğ er bir şahsiyet ise İ ç Anadolu'da özellikle Konya ve ç evresinde etkili olan Memiş Efendi lakaplı Muhammed Kudsî Bozkırî'dir. Onun baş lattığ ı tasavvufî ve ilmî faaliyetler ođ lu Ş eyh Muhammed Bahaüddin tarafından Konya merkezde bulunan Hâlidî tekkelerinden "*Paş adairesi*" olarak da adlandırılan¹¹ *Sami Paş a Medresesi*'nde devam ettirilmiştir.¹²

Bunların dış ında Abdulvehhab es-Sûsî, Abdülfettah Akrî, Abdullah Mekkî, Ş ihâbüddin el-Âlûsî, Muhammed b. Abdillâh el-Hânî, Ş eyh Ubeydullah Nehrî, Ş eyh Zeynullah Resulev, Ş eyh Es'ad Erbilî, Abdurrahman-ı Tağ ı, Ahmed Haznevî, Muhammed Küfrevî, Ş eyh Seydâ Cezerî, Abdurrahman Aktepî, Abdülhakim Arvasî, Mehmed Zahid Kotku gibi şahsiyetlerin de adını sayabiliriz.

II. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı, İlmî ve Tasavvufî Şahsiyeti

Hayatı

1228/1813 yılında Gümüşhane'nin Emirler Mahallesi'nde doç an Gümüşhanevî'nin tam adı Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahman'dır.¹³ Ticaretle uğ raş an bir ailede ilme merak salan Gümüşhanevî'nin on yaş ına kadar Gümüşhane'de kaldığ ı ve Ş eyh Salim, Ş eyh Ömer el-Bağ dadî ve Ş eyh Ali el-Vefâî gibi zevatın yanında Kur'an-ı Kerim'i hatmettikten sonra Kasâid, Delâil-i hayrât ve Hizb-i a'zâm'ı da hatmedip icâzet aldığ ı ifade edilir.¹⁴

Ailesinin 1822'de Trabzon'a gö ç etmesinden sonra bir taraftan ticaret iç lerinde ailesine yardım eden Gümüşhanevî'nin ilim tahsiline ara vermediğ i, Ş eyh Osman Efendi ve Ş eyh Hâlid es-Sa'îd'den sarf, nahiv ve fık ıh dersleri aldığ ından bahsedilir.¹⁵ 1247/1831 yılında amcası ile İ stanbul'a geldikten sonra geri dönmeyen Gümüşhanevî, orada *Beyazit Medresesi*'nde kalarak tahsiline devam etmiş bilahare *Mahmud Paş a Medresesi*'nde Ş ehrî Hafız Muhammed Emir el-İ stanbulî ile Kürd hoca diye meş hur olan Abdurrahman el-Harpûtî'nin yanında ders okumuştur.¹⁶

11 Osman Koçkuzu, *Paş adairesi*, Damla Ofset, Konya 2004, s. 81.

12 Bilgili, Ç elik, *İ smail, Ahmet, Muhammed Kudsî el-Bozkırî (Hoca Memiş Efendi)*, Ekdağ Yayınları, Konya 2008, s. 40.

13 İ rfan Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddin Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayış ı ve Hâlidîyye Târîkatı*, Seha Neş riyat, İ stanbul 1984, s. 11.

14 İ rfan Gündüz, "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesirleri", *Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri*, Seha Neş riyat, İ stanbul 1992, s. 18.

15 Gündüz, "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesirleri", s. 19.

16 Gündüz, "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesirleri", s. 20.

İstanbul'da 13 yıl devam eden tahsil hayatının ardından ilim icâzeti alan Gümüşhanevî Bayezid Medresesi ile *Mahmud Paşa Medresesi*'nde müderris olarak göreve başlamıştır.¹⁷ 1264/1848 yılında Hâlidî halifelerinden Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî'den tarikat icâzeti alan Gümüşhanevî, ömrünün sonuna kadar ilim ve irşadla meşgul olmuştur. 1311/1893 tarihinde vefat etmiş ve Süleymaniye Camii avlusunda bulunan Kanunî Sultan Süleyman Türbesinin kible tarafına defnedilmiştir.¹⁸

Halifelerinden Fevzi Efendi, "Söyledi Fevzî mücevher tarihi feryâd edüp Fahr-ı bezmim mürşidim pîrim efendim el-firâk" beytiyle Gümüşhanevî'nin vefatına tarih düşürmüştür.¹⁹

İlmî Şahsiyeti

Gümüşhanevî'nin çocukluğundan itibaren ilme ve medreseye karşı duyduğu iştîyak onu İstanbul'da bulunan ilim çevrelerine sevk etmiştir.²⁰ Mustafa Fevzi Efendi Gümüşhanevî'nin İstanbul'a gelişi ve orada ilim tahsili için kalışını şu beyitlerle anlatır²¹:

.....

Peder İslambol'a gitsün dimişti
Ticâret kasdına emreylemişdi

Gelüb dâr-ı hilâfetten biraz mal
Alub tekrar giru gitmekdi âmal

Gelürler pâytahtı saltanattan
Alurlar her ne lâzım meksebetten

Çü avdet eylemek vaktinde Hazret
Didi gitmek gerekmez şimdi elbet

Didi gökte ararken yirde buldum
Ki dâru'l-ilme geldim hurrem oldum

Ne mümkün terk idem şehru'l-mülûkü
Bu yirde hatmidem seyr ü sülûkü

İçinde padişah ve saray hocalarının da bulunduğu dönemin tanınmış şahsiyetlerinden aldığı dersler, şahsi gayret ve yeteneği ile birleşince Gümüşhanevî, genç yaşta akranlarının çok fevkinde bir ilmî birikim ve donanıma sahip olmuştur.

Hâlidî tasavvuf geleneğinin bir özelliği olan ilim ve tedrisata önem ve öncelik verme hususu Gümüşhanevî'de çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Hayatının sonuna kadar ilim ve te'lîfâtla uğraşması, bütün eserlerini Arapça yazması ve Mısır'da bulunduğu süre içerisinde derslerini Arapça takrir etmesi, onun Arapça'ya vukufiyeti kadar ilmi kudretine delalet eden kâfi bir delil olarak değerlendirilir.²²

17 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddîn Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Târîkatı*, s. 18.

18 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-III*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, c. 1, s. 157.

19 Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz.: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, II, 335.

20 Hülya Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhanevî Mektebi*, Seha Yayınları, İstanbul 1997, s. 53.

21 Mustafa Fevzi Efendi, *Ahmed Ziyaüddîn Gümüşhanevî Menkıbeleri*, (haz.: Tahir Hafızoğlu), İnsan Yayınları, İstanbul 2010, s. 55-56.

22 Gündüz, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesirleri", s. 35.

1268/1848-1292/1875 yılları arasında telif ettiği eserlerle velûd bir âlim olduğunu ortaya koyan Gümüşhanevî fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf ve ahlâk ile diğer muhtelif eserlerden toplam 64 kişiye ilim icâzeti vermiştir.²³ Hadis ilmine ayrı bir ehemmiyet veren Gümüşhanevî'nin yazdığı *Râmûzu'l-Ehâdis* adlı eseri *Gümüşhanevî Dergâhı*'nin adıyla özdeşleşmiştir.

“Hadis ilmine yaptığı hizmetlerden dolayı “Muhaddisîn-i Rûm”, “Hatimetü'l-Muhaddisîn” gibi ünvanlarla da anılan Gümüşhanevî'nin bu gayretleri meyvesini vermiş ve Gümüşhaneli Dergâhı bir Dâru'l-Hadis hüviyetine bürünmüştür.”²⁴

Osmanlı'nın son döneminde ilmiye sınıfına mensup çok sayıda zevat Gümüşhanevî'den hadis dersi almış ve bazıları aldıkları icâzetle bu eğitimlerini taçlandırmıştır. Azdavaylı Mehmed Celaleddin Efendi,²⁵ İstanbul'lu Mehmed Nûrî Efendi(ö.1909),²⁶ *Süleymaniye Medresesi* müderrislerinden Lüleburgazlı Mehmed Eşref Efendi(ö.1923),²⁷ Sivas merkez müderrislerinden Seyyid Ali Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi²⁸ bu şahsiyetlerden bazılarıdır.

Gümüşhanevî, bir talebesine verdiği icazette:

“...Bu aciz kula Cenâb-ı Hak ikramlarda bulunmuş, onu itaatlerin en üstünü ile meşgul etmiş ve ibadetlerin en büyüğünde çalıştırmıştır ki o da şerefli ilmi talep etme işidir. Zira insan Allah Teâlâ'nın rızasını istemekte, ihlas sahibi olduğu, çirkin olan “gösteriş” ve “desinler”den uzak bulunduğu zaman (ilahi emirle) mükellef olanlar arasında temâyüz eder ve şeref kazanır. Aksi halde ilim, sahibine vebal olur”²⁹

diyerek âlimlerin sahip oldukları ilmin gereğini yerine getirmediklerinde bundan sorumlu olacaklarını ifade etmiştir.

Tasavvufî Şahsiyeti

Gümüşhanevî'nin, yanında ilim tahsil ettiği hocalarından Abdurrahman Harpûtî ve Şehrî Hâfız'ın aynı zamanda mutasavvıf oldukları ifade edilir ki³⁰ bu durumda Gümüşhanevî'nin tahsil yıllarından itibaren tasavvufa aşina olduğu söylenebilir. Hocalarından Şehrî Hâfız'ın Hâlidî şeyhlerinden Abdullah Mekki'nin halifesi olduğu bilinmektedir.³¹ Fakat Gümüşhanevî'nin Şehrî Hâfız'dan tasavvufî eğitim alıp almadığı hususunda elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Hâlidîliğin İstanbul'daki en etkin tekkesini kuran Gümüşhanevî, Mevlânâ Hâlid'in halifelerinden Abdülfettah Akırî(ö. 1281/1865) ve Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî(ö.1275/1858)'nin tasavvufî sohbetlerine katılmış ve ikincisinin yanında seyr ü sülûkunu tamamlayıp tarikat icâzeti almıştır.³² el-Ervâdî, Gümüşhanevî'yi iki defa halvete sokmuş ve 1264/1848 tarihinde Nakşibendiyye, Kadiriyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye, Çeştiyye, Hâlidîyye, Halvetiyye, Bedeviyye, Rifâiyye, Şâziliyye ve Müceddidiyye tarikatlarından “hilâfet-i tamme” ile icâzet vermiştir.³³

23 Gündüz, “Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesirleri”, s. 22.

24 Yılmaz, s. 64.

25 Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli)* I-V, İ.B.Ş.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, c. 3, s. 56.

26 Albayrak, c. 3, s. 263.

27 Albayrak, c. 3, s. 135-136.

28 Albayrak, c. 2, s. 358-359.

29 Ahmet Turan Aslan, “Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevî'nin Verdiği Bazı İcâzetnâmeler”, *Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, s. 111.

30 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddin Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Târîkatı*, s. 30.

31 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddin Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Târîkatı*, s. 30.

32 el-Bağdadî, *el-Hadîkatü'n-vediyye*, s. 77; Vassâf, c. 2, s. 334; Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddin Hayatı- Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Târîkatı*, s. 42; Memiş, Abdurrahman, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 172-173.

33 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddin Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Târîkatı*, s. 33-34.

Gümüşhanevî'nin kendisini “*tarîkaten Nakşibendî, meşreben Şazelî*” olarak nitelemesinden³⁴ yola çıkarak onun Nakşibendî-Şazelî tarikat usûl ve âdâbı çerçevesinde yoğunlaşan bir tasavvuf ve tarikat anlayışına sahip olduğu söylenir.³⁵ Câmî’u’t-turûk bir şahsiyet olmasına rağmen Gümüşhanevî genel olarak Nakşibendiyye-Hâlidîyye usûlünü takip etmiştir. Halifelelerinden Mustafa Fevzi Efendi;

“Hilâfet müddetinden “irci ‘î” vaktine dek halka
Tarîk-i Hâlidî’yi neşr iden Hakrehnümâdır bu”

mısraları ile onun bu yönüne işaret etmektedir.³⁶

İrşad hayatına müderrislik yaptığı *Mahmud Paşa Medresesi*’nde başlayan Gümüşhanevî, müntesiplerinin çoğalması ve medrese hücrelerinin ihtiyaca cevap verememesi üzerine o dönemde kapalı olan Fatma Sultan Camii’ni tekke olarak kullanmaya başlamıştır. Bilahare 1292/1875 yılında caminin yanına on altı odalı bir ev ile bir tekke yaptırılarak hizmet alanı genişletilmiştir. 1925 yılına kadar hizmete devam eden tekke binasının 1957 yılında yıkıldığı bilinmektedir.³⁷

Haftanın iki günü müridleriyle topluca hatm-i hâcegân zikrini icra ettiği ve Salı geceleri zikrin ardından yetmiş bin kelime-i tevhîd zikri yaptırdığından bahsedilir.³⁸

Gümüşhanevî Nakşibendî-Hâlidî tasavvuf geleneğine bağlı olmakla beraber diğer tarikatlara ve pîrlere gayet saygılı bir mutasavvıftır. Farklı birçok tarikatın usûllerini topladığı “*Câmî’u’l-usûl*” ve farklı hizb ve virdleri derlediği “*Mecmu’atü’l-ahzâb*” adlı eserleri onun bu saygısının açık delilleridir. Buradan Gümüşhanevî’nin, tarikatları Hakka götüren yollar ve tasavvufu Müslümanların toplumsal birlik ve beraberliğini sağlayan bir amil olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Büyük tarikat pîrleri hakkında sarf ettiği şu cümleler Gümüşhanevî’nin iç dünyasını yansıtmaya açısından da önemlidir. “*Gönüllere tarîkatı nakşetme ve onları vahdet, fenâ ve istiğrâk denizine kavuşturmada Şâh-ı Nakşibend, tasarruf ve istimdâtta Abdülkadir Geylânî, ilim ve vâridatta Ebu’l-Hasen eş-Şâzelî, fütüvvet ve harikulâde hallerde Ahmed er-Rifâ’î, merhamet ve atîfette Ahmed el-Bedevî, cömertlik ve keramette İbrahim ed-Dusûkî, ma’rifet ve kemalde Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbnü’l-Arabî, aşk ve muhabbette Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, mahv ve gaybette İmam Şihâbüddin es-Sühreverdî, tahassür ve riyazatta Şeyh Hızır Yahya, vecd ve cezebâtta Necmüddîn-i Kübrâ yekdiğerlerinden farklı derecede mazhariyete sahip olmuş birer tarikat pîridir.*”³⁹

Gümüşhanevî’nin yüz on altı halife yetiştirdiğinden bahsedilir ki bunların en çok tanınanları arasında; Kastamonu’lu Hasan Hilmi Efendi, Safranbolu’lu İsmail Necâtî Efendi, Dağıstan’lı Ömer Ziyâüddin Efendi, Tekirdağ’lı Mustafa Feyzi Efendi, Lüleburgaz’lı Mehmed Eşref Efendi, Hâfız Ahmed Ziyâüddin Efendi, Zeynullah el-Kazânî, Hasan Hilmi b. Ali el-Kevserî, Ünye’li Yusuf Bahri Efendi, Nallıhan’lı Hasan Ziyâüddin Efendi, Trabzon’lu Hâfız Es’ad Efendi, Kaymakam Hacı Osman Efendi, Ankara’lı Ahmed Hilmi Efendi, Tarsus’lu Hoca-zâde Hacı Hamza Efendi, Kırımlı Müctebâ Efendi, Şam’da Yûsuf en-Nâşûkî, Kırım’da İsmail el-Kırımî, Erzincan’da Hasan el-Erzincanî, Mahmud el-Bosnevî, Adapazarı’nda Mustafa el-Kürdî el-Harpûtî, Düzce’de Hasan

34 Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî, *Levâmî’u’l-ukûl*, Mektebetü’s-senâyi’, İstanbul 1292, c.1, s. 30.

35 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddin Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Târîkatı*, s. 44.

36 Mustafa Fevzi Efendi, *Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Menkıbeleri*, s. 179.

37 Baha Tanman, “Gümüşhanevî Tekkesi”, *DİA*, İstanbul 1996, c. 14, s. 277-278; Gündüz, “Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddin”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, s. 276; Mustafa Özdamar, *Dersaadet Dergâhları*, Kırkkandil Yayınevi, İstanbul 2007, s. 100-101.

38 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddin Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Târîkatı*, s. 58.

39 Gümüşhanevî, *Câmî’u’l-usûl*, İstanbul 1276, s. 5-6.

Hulûsi Efendi, Of'da Yûsuf Şevkî el-Ofî, Mısır'da Şeyh Cevdet b. İbrahim, Hâce Rahmetullah Efendi yer almaktadır.⁴⁰

Gümüşhanevî, sahip olduğu ilmî birikimi ve yetiştirdiği halifeleri sayesinde Hâlidî şeyhleri içerisinde ayrı bir yere sahip olmuş ve XIX. asrın sonunda Hâlidîliğin "Ziyâiyye" şubesini kuracak kadar etkili olabilmektedir.

III. Gümüşhanevî'nin Osmanlı Dönemi İlim ve Siyaset Alanına Tesiri

Gümüşhanevî de diğer Hâlidî şeyhleri gibi zülcenâheyn yani ilim ve tasavvufu medrese ve tekkeyi birlikte yürüten bir mutasavvıftır. Bu nedenle sadece tekkede irşad faaliyetlerini yürütmekle kalmamış, yaşadığı toplumun ilim ve kültür seviyesini yükseltmek için de gayret etmiştir. Bu amaçla *Gümüşhanevî Dergâhı*'nı bir "Dâru'l-Hadis" gibi hizmet verir hale getirmesi önemlidir. Gümüşhanevî'nin yetiştirip hadis icâzeti verdiği onlarca büyük şahsiyetin hadis ilminin yeniden ihyası ve hadis öğretiminin yaygınlaştırılması çalışmalarında topluma müspet anlamda katkılarının olacağı inkar edilemez. Bu zevatın aynı zamanda müderris, müftü ve kadı olarak devletin farklı kademelerinde görev almaları⁴¹, hem hizmet kalitesi hem de *Gümüşhanevî Dergâhı*'nin bu makamlarda temsili ve etkisi açısından bahsedilmesi gereken bir husustur.

Medrese eğitimini yaygınlaştırmak ve ilmiye sınıfı ile halkı birbirine yaklaştırıp kaynaştırmak amacıyla bazı projeler üretmiştir. Bu projelerden biri başta İstanbul olmak üzere Trabzon, Bayburt ve Rize'de birer kütüphane açılmasıdır. Bu amaçla öncelikle on sekiz bin kitaptan oluşan kütüphanesini talebelerinin istifadesine sunmuş ve yukarıda adı geçen bölgelerde kurulacak kütüphaneler için beş yüzer altın tahsis etmiştir.⁴² İslamî ilimlerin yeniden canlanması ve yapılacak araştırmalar için bir merkez oluşturmayı amaçlayan bu projenin, Osmanlı'nın birçok siyasi, idarî ve toplumsal problemler yaşadığı bir dönemde hayata geçirilmesi önemlidir.

Yetiştirdiği belirtilen 116 halifesinin⁴³ *Gümüşhanevî Dergâhı*'nin üstlendiği misyonu yani Hâlidî tasavvuf geleneğini başta Anadolu olmak üzere geniş bir coğrafyada yaymalarının, Osmanlı'nın ilim ve kültür hayatı kadar toplumsal ve siyasi alanlarda da önemli katkılarının olduğu inkar edilemez.

Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin *Gümüşhanevî Dergâhı*'nı Osmanlı yönetim merkezinin yakınına kurması onun, topluma hizmeti öncelikli ve vazgeçilmez bir görev olarak telakki etmesine bağlanır.⁴⁴ Bununla beraber *Gümüşhanevî Dergâhı* bazı çevrelerce başlı başına siyasete bir müdahale olarak telakki edilmiş ve dergâhın yeri bile tartışma konusu yapılmıştır.⁴⁵

"*Gümüşhanevî Dergâhı* gibi Hâlidî tasavvuf geleneğini devam ettiren ve yöneticileri dinî ve toplumsal konularda etkileyebilen şeyhlere sahip bir kurumun, Saraya bu denli yakınlığının padişahın vereceği kararları etkileyeceği korkusu bazı çevreleri harekete geçirmiş olmalıdır. Zira Hâlidî şeyhleri ta başından beri Osmanlı'nın ve devamında Türkiye'nin Batı tarzı siyasî, idarî ve toplumsal bir yapılanma yerine, İslâm'ın temel esaslarına bağlı kalarak kendi toplumsal hayat tarzlarını oluşturmaları taraftarı olmuşlardır."⁴⁶

40 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddin Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Târîkatı*, s. 141-166.

41 Albayrak, c. 2, s. 358-359, c. 3, s. 56, 135-136, 263.

42 Sabri Özcan San, "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı Hakkında Kaynaklarda Bulunmayan Mahalli Tespitler ve Şahsi Tereddütlerimiz", *Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, s. 57.

43 Vassâf, c. 2, s. 335.

44 San, "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı Hakkında Kaynaklarda Bulunmayan Mahalli Tespitler ve Şahsi Tereddütlerimiz", s. 57.

45 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddin*, s. 67-68.

46 Kavak, s. 357.

Gümüşhanevî'nin postnişin olduğu *Gümüşhanevî Dergâhı*, içinde padişahların da bulunduğu çok sayıda devlet ricali ve ilmiye kesiminden pek çok şahsiyetin uğradığı bir yer olmuştur. Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamit'in zaman zaman Gümüşhanevî'nin ders ve sohbetlerine katıldıklarından bahsedilir.⁴⁷

"Gümüşhanevî *Dergâhı*'nı diğer Hâlidî tekkelerinden daha gözde hale getiren amiller içerisinde Osmanlı'nın Tanzimat'tan itibaren yapmaya çalıştığı toplumsal değişim ve yenileşme çabalarına dolaylı yollardan sunduğu bazı reçetelerdir. Ekonomik konulardan siyasete kadar bir çok alanda Müslümanların refaha ulaşması için siyasal eylem ve şeriate riayet edilmesini öne çıkaran Hâlidîler, Yemen'in Zeydileri ve Arabistan'ın Vehhabileri gibi Osmanlı'nın meşruiyetini kabul etmeyen aşırı İslami hareketlere karşı Osmanlı'nın doğal müttefiki konumuna yükselmiştir.⁴⁸ Bu durum doğal olarak İstanbul'daki Gümüşhanevî *Dergâhı*'nın elini güçlendirmiştir.

Gümüşhanevî'nin, halifesi Zeynullah Resulev ile Kazan bölgesinde etkili olduğu bilinmektedir. Resulev'in ilme önem veren ve Rus yöneticilerle çatışmayan uyumlu siyaseti kendisinden sonra oğlu Abdurrahman Resulev'in Sibiryâ Müslüman Nazırlığı'nın ilk müftüsü olarak atanmasında etkili olmuştur.⁴⁹ Diğer yandan Gümüşhanevî, Mısır'daki halifeleri olan İbrahim Cevdet ile Şeyh Hâce Rahmetullah yoluyla o bölgede faaliyetlerde bulunmuştur.⁵⁰

1880'li yıllarda II. Abdülhamit'in panislamist siyaseti gereği Müslümanlar arasında etkinliğini arttırmak üzere farklı bölgelerde bulunan tarikatların toplumsal nüfuzlarından istifade için bazı şahsiyetleri o bölgelere gönderdiği bilinmektedir. Aynı amaçla Komor adalarına da *Gümüşhanevî Dergâhı*'ndan bazı kişileri görevlendirdiğinden ve bunların başarılı çalışmalar yaptıklarından bahsedilir.⁵¹

Gümüşhanevî, Osmanlı'nın içinde bulunduğu toplumsal problemlerin yanı sıra baş gösteren ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için de bazı girişimlerde bulunmuş ve bu amaçla örnek teşkil etmesi için *Gümüşhanevî Dergâhı*'nda bir yardımlaşma sandığı kurmuştur.⁵² Bu basit ama çok önemli adımın Müslümanlar arasında faizsiz bankacılık çalışmaları için bir hazırlık olduğu söylenebilir. Bu yardımlaşma sandığından elde edilen gelirlerle matbaa kurulması⁵³ ise Gümüşhanevî'nin ileri görüşlülüğünü ve toplumun ihtiyaç duyduğu en acil alanlara önceden müdahale etme ufkunu göstermesi açısından oldukça dikkat çeken bir adımdır.

"İstanbul başta olmak üzere Anadolu'da etkin olan *Gümüşhanevî Dergâhı*'nın faaliyetlerinin de hem Osmanlı'nın son dönemi hem de Cumhuriyet döneminde siyasi ve toplumsal yönlerinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Hâlidî şeyhlerinden Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin ilk postnişini olduğu bu tekke, Osmanlı-Rus savaşlarında halifeye verdikleri açık desteğin yanı sıra İstanbul'da sözü geçen ve etkin bazı esnaf ve ilmiye sınıfından çok sayıda şahsiyeti kendisine bağlamakla bilinmektedir. Cumhuriyet döneminde tekke ve zaviyeler kapatılmasına rağmen farklı ortamlarda faaliyetlerini sürdüren bu tekke, Osmanlı sonrası Cumhuriyet Türkiye'sinde daha açık ve belirgin çizgilerle ortaya çıkmış ve devam etmiştir. Türkiye'de ekonomi ve siyaset sahnesinde son elli yıldır yaşanan tartışmalar ve radikal girişimlerde *Gümüşhanevî Dergâhı* mensuplarının etkisi çok bariz olarak görülmektedir.⁵⁴ Mehmet Zahid Kotku'nun (ö.1980) postnişinliği döneminde Necmeddin Erbakan, Turgut Özal gibi üst düzey siyasetler ve bunların kadrolarından çok sayıda siyasetçi doğrudan ya da dolaylı yollardan etkilmiştir."⁵⁵

47 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddin*, s. 65.

48 Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi*, (çev.: Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 181.

49 Alexandre Bennigsen, Chantal Lemerrier, *Sûfi ve Komiser*, (çev.: Osman Türer), Akçağ Yayınları, Ankara 1988, s. 123.

50 Kavak, s. 349.

51 Gündüz, "*Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesirleri*", s. 45.

52 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddin Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Târîkati*, s. 50.

53 Gündüz, "*Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesirleri*", s. 29.

54 Kavak, 315-316.

55 Kavak, s. 371.

Anadolu'nun farklı bölgeleri ile Mısır, Medine-i Münevvere, Çin, Kazan bölgesi ve Komor Adaları'na kadar geniş bir alanda etkili olan Gümüşhanevî'nin İstanbul'daki *Gümüşhanevî Dergâhı* yoluyla Osmanlının son döneminde ektiği tohumlar Cumhuriyet döneminde meyvelerini vermiştir.

Sonuç

Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren hâkim olduğu topraklarda mensupları bulunan ve yayılma imkânı bulan tarikatlar, asırlar boyu hem devlet kademelerinde hem de toplumsal, ilmî ve siyasî alanlarda etkilerini hissettirmişlerdir. Bu tarikatlar içerisinde XIX. asır Osmanlı toplumunda en aktif olanlarının başında Hâlidîlik gelmektedir. Hâlidîlik XIX. asrın ilk çeyreğinden itibaren başta Osmanlı coğrafyası olmak üzere çok geniş bir alana yayılma başarısını göstermiştir. Bunda o dönemdeki bölgesel konjonktörün etkisi kadar, Mevlânâ Hâlid'in ortaya koyduğu prensipler ve tasavvufî uygulamalar ile sayıları yüzü aşan halifelerinin ilmî ve tasavvufî alanlarda donanımlı ve yetkin kişiler olmalarının da tesiri vardır.

Görev yaptıkları bölgelerde halkın hüsn-i kabulüne mazhar olan Hâlidî şeyhleri içerisinde Şeyh Osman Siracüddin et-Tavîlî Süleymaniye ve Batı İran bölgesinde, Seyyid Taha Hakkarî Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Kuzeybatı İran bölgesinde, Şeyh İsmail Şirvanî Kuzey Kafkasya bölgesinde, Şeyh Muhammed b. Abdillâh el-Hânî Suriye'de, Şeyh Muhammed Kudsî Bozkırî (Memiş Efendi) İç Anadolu bölgesinde, Şeyh Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî İstanbul başta olmak üzere Mısır, Kazan ve Komor Adaları'na kadar geniş bir bölgede ilim, kültür ve siyaset alanlarında etkili olmuşlardır.

Gümüşhanevî, Hâlidî şeyhleri içerisinde Hâlidîyye'nin Ziyâiyye şubesini kuracak kadar etkili bir mutasavvıftır. İlmî faaliyetleriyle kurduğu *Gümüşhanevî Dergâhı*'nı bir "Dâru'l-Hadis"e çeviren Gümüşhanevî, içinde İstanbul'un da yer aldığı Anadolu'nun bazı şehirlerine binlerce kitap kapasiteli kütüphaneler kurdurmuş ve bunun için şahsi bütçesinden katkıda bulunmuştur. Dünyada hızla yayılan faizli bankacılık sistemi karşısında alternatif bir çalışma için kafa yoran Gümüşhanevî, müntesiplerinin birikimlerini bir yardımlaşma sandığında toplamış ve bu birikimlerin bir kısmıyla basın yayın alanına yatırım yapmıştır.

Anadolu'da İslami bilincin yayılması, Anadolu dışında Rusya ve Komor Adaları gibi farklı bölgelerde de İslam'ın tebliği için halifelerini görevlendiren Gümüşhanevî'nin, bu adımlarının XX. Asrın başlarından itibaren meyvelerini vermeye başladığı görülür. Gümüşhanevî, yetiştirdiği halifeleri ve ortaya koyduğu proje ve uygulamalarıyla Hâlidî şeyhleri arasında Osmanlı dönemi ilim ve siyaset hayatında adından çokça bahsettirmiştir.

Kaynakça

- Ahmed Nazmî Efendi, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat-Halvetîlik Örneği-Hediyetü'l-İhvân*, (haz.: Osman Türer), İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli) I-V*, İ.B.Ş.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996.
- Aslan, Ahmet Turan, "Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî'nin Verdiği Bazı İcâzetnâmeler", *Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.
- el-Bağdâdî, Muhammed b. Süleyman el-Hanefî, *el-Hadîkatü'n-nediyye fî âdâbbi't-tarîkati'n-Nakşebendiyye ve'l-behçeti'l-Hâlidîyye*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Mısır 1310.
- Bennigsen, Alexandre, Lemercier, Chantal, *Sûfi ve Komiser*, (çev.: Osman Türer), Akçağ Yayınları, Ankara 1988.
- Bilgili, Çelik, İsmail, Ahmet, *Muhammed Kudsî el-Bozkırî (Hoca Memiş Efendi)*, Ekdağ Yayınları, Konya 2008.
- Bîsârânî, Hamid Katib, *Riyâzü'l-müştâkîn fî menâkib-i Mevlânâ Hâlid Ziyâiddîn*, Yazma nüsha, Erbil 1316.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-III*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.
- Findley, Carter V., *Modern Türkiye Tarihi*, (çev.: Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- Gümüşhanevî, Ahmed Ziyâüddin, *Levâmî'ü'l-ukûl*, Mektebetü's-senâyi', İstanbul 1292.
- , *Câmi'ü'l-usûl*, İstanbul 1276.
- Gündüz, İrfan, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddin Hayatı- Eserleri-Tarîkat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarîkatı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984.
- , *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, Ankara t.s.
- "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesirleri", *Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.
- el-Hânî, Abdülmecid, el-Hadâiku'l-verdiyye fî hakâiki ecillâi'n-Nakşebendiyye, Matbaatu Ârâs, Erbil 2009.
- Kara, Mustafa, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarîkatlar*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2008.
- , *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.
- Kavak, Abdulcebbar, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.
- Koçkuzu, Osman, *Paşadaresi*, Damla Ofset, Konya 2004.
- Köprülü, M. Fuad, *Anadolu'da İslamiyet*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Memiş, Abdurrahman, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, Kitabevi, İstanbul 2000.
- Mustafa Fevzi Efendi, *Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî Menkıbeleri*, (haz.: Tahir Hafızoğlu), İnsan Yayınları, İstanbul 2010.
- Müderriş, Abdülkerim, *Yâd-ı Merdân*, Çaphâne-i Ârâs, Hewler 2011.
- 'Ulemâunâ fî hidmeti'l-İlmi ve'd-dîn*, Dâru'l-hürriyye li't-tibâa, Bağdat 1983.
- en-Necdî, Osman b. Sind el-Vâilî, *Asfa'l-mevârid min silsâli ahvâli'l-imam Hâlid*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Mısır 1310.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Özdamar, Mustafa, *Dersâdet Dergâhları*, Kırkkandil Yayınevi, İstanbul 2007.
- Sâhib, Muhammed Es'ad, *Buğyetü'l-vâcid fî mektûbâtı hadreti Mevlânâ Hâlid*, Matbaatu't-terakkî, Di- maşk 1334.
- San, Sabri Özcan, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı Hakkında Kaynaklarda Bulunmayan Mahalli Tespitler ve Şahsî Tereddütlerimiz", *Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.
- Tanman, Baha, "Gümüşhanevî Tekkesi", *DİA*, İstanbul 1996, c. XIV.
- Vassâf, Osmanzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz.: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.
- Yılmaz, Hülya, *Dünden Bugüne Gümüşhanevî Mektebi*, Seha Yayınları, İstanbul 1997.